

АМИР ТЕМУРНИНГ ШАХСИЙ ФАЗИЛАТЛАРИ ТАРИХИДАН

*Норбўтаев Парда Панжиевич
тарих фанлари номзоди*

Тарих фани мамлакат ҳамда давлатлар ўтмишида юз берган ҳолатларнинг сабабларини ўрганади: қайси тадбир ва чоралар туфайли мамлакатда осойишталик бўлганлигини, қандай шароитларда мамлакат регресс, ҳалокат йўлига тушиб қолганлигини, шунингдек, уни бу йўлдан чиқариш, прогрессга йўл очиш учун қайси ишларни қилиш керак ёки қилмаслик кераклигини кўрсатиб беради, дейди Яздий. Бу саволларнинг барчасига тарих фани жавоб топиши мумкин ва «Зафарнома» да Шарафуддин Али Яздий бунга кенг изоҳ беради.

Чунончи, Шарафуддин Али Яздийнинг қайд этишича, Амир Темурнинг характерли хусусиятларидан бири—давлат, мамлакат, фуқаронинг ғамхўрлиги эди. Унинг қоидаси — **«рости-друсти»** эди. **«Ҳақиқат»** — **«сиҳат-саломатлик»**, **«ҳақиқат»** — **«тартиб»**, **«ҳақиқат»** — **«адолат»** демакдир деб тушунтириб беради.

Л. Лянглэ китобида ва Г. Вамберининг «Бухоро тарихи» асарида **«рости-друсти»** бошқача транскрипцияда **«Расти-русти»** деб берилган ва **«ҳақиқат»** — **«халоскор»**, яъни **«ҳақиқат хавф-хатардан халос этади»** деб ёзилган. Шарафуддин Али Яздийнинг «Зафарнома» сида, юқорида айтиб ўтганимиздек, **«рости-русти»** деб эмас, балки яъни **«рости-друсти»** деб ёзилган (*Зафарнома, 90 а-бет*).

Темурнинг характери ва хулқ-атвори ҳақида унинг замондошлари кўп маълумотларни ёзиб қолдирганлар. Жумладан, Бабара Брей бир араб солномачисининг гувоҳлигига асосланиб, ўзининг **Ибн Халдун** сарлавҳали мақоласида бундай деб ёзади:

«Темур бўйи узун, кенг елкали ва бақувват, калласи катта, пешонаси кенг, жисмонан жуда кучли, териси оқ, юзи қизил, бармоқлари тўлиқ одам

эди. Соқоллари ҳилпираб турарди, бир қўли фалаж, ўнг оёғи оқсоқ, карашлари ўтли, ёниқ, овози жарангдор, ўлимдан кўрқиш нималигини билмайди. Саксон ёшга етса ҳам маънавий ва жисмоний кучини тўла сақлаб қолган эди».

Таниқли тарихчи Темурнинг ашаддий душмани, уни ваҳший, ёвуз, офат деб атаган Аҳмад бин Муҳаммад бин Арабшоҳ қуйидагича ёзади:

«Темур гавдаси келишган, узун бўйли одам эди: пешонаси очик, калласи катта, овози жарангдор бўлиб, кучи жасурлигидан қолишмасди: оқиш юзини оч қизил ранг жонлантириб турарди. Елкалари кенг, бармоқлари тўлиқ, ковурағалари узун, мускуллари кучли эди. Узун соқол қўйиб юрарди. Ўнг қўли ва ўнг оёғи майиб, карашлари етарли ёқимли эди. Ўлимни писанд қилмасди: қарийб 80 га кириб ўлаётган чоғида ҳам ақл-заковатини ҳам, довиорақлигини ҳам йўқотмаган эди. У ёлғон-яшиқнинг душмани бўлиб, ҳазил унинг кўнглига ёқмасди. Ўзининг олдида талон-торожлик, қотиллик, хотин-қизларнинг номусига тегиш, зўрлаш ҳақида гапиришга йўл қўймасди: у, ҳақиқат қанчалик аччиқ ва қаттиқ бўлмасин, уни эшитишни яхши кўрарди. Яхши ёки ёмон ҳолатлар унинг кайфиятига ҳеч қандай таъсир кўрсатмасди. Жасур аскарларнинг дўсти, ғоят мард ва ботир бўлган бу одам кишиларни ўзини ҳурмат қилишга, ўзига бўйсундиришга мажбур эта биларди» (*Арабшах. Соч., т. II. стр. 798; Жизнь Тимура. – С. 52-54*).

Шарафуддин Али Яздий Амир Темур ҳақида тўхталиб ўтган яна икки фикр қуйидагича:

Темур: **Камар бар миён ва сано бар забон – белди камар ва тилда сано**, яъни иш ва сўз бир бўлсин дейишни хуш кўрар эди.

Темур, **Мурувват ва марди пеши холиқ ва халойиқ маҳмуд аст** – инсонпарварлик ва мардликни оллоҳ ҳам, халқ ҳам улуғлайди, деган гапни кўп такрорлар эди.

Агар сардор баддил ва бежигар бошад – бар лашкар шикаст ояд – агар лашкарбоши ёмон кўнгили ва ақлсиз бўлса, қўшиннинг енгилмасдан иложи йўқ, - дерди у.

Шарафуддин Али Яздийнинг ёзишича, бу ҳикматли гапларнинг барчасини Темурнинг ўзи айтган ва шахсий фаолиятида шуларга амал қилган.

Буюк мутафаккир А. Навоий ҳам Соҳибқирон Амир Темур хусусида қуйидаги фикрларни айтиб ўтган эди: Темур Кўрагон... агарчи назм айтмоққа илтифот қилмайдурлар, аммо назм ва насрни андоқ хуб маҳал ва мавкеда ўқубдурларким, анингдек бир байт ўқуғони минг яхши байт айтқонича бор. Табаррук хайсиятиданким, ул хазратнинг муборак исми бу мухтасарда бўлғай ва ул латойифдин бири била ихтисор қилилур (*Алишер Навоий. Асарлар, 12-том, Мажолисун нафоис, еттинчи мажлис, Тошкент, 1967, - Б. 169*).

Темурнинг яна бир муҳим жиҳатларидан бири, у бирор масалани ҳал этишдан олдин шу соҳанинг билимдон одамлари, олимлари билан маслаҳатлашар, сўнг конкрет қарор қабул қилар эди. Унинг олимлар билан қиладиган маслаҳатлари ҳар хил даражада ва турли турли шаклларда бўларди. Одатда, Амир Темур тиббиёт, математика, астрономия, тарих фанлари вакиллари, адабиёт, тилшунослик илми намояндалари, шунингдек, теология ва дин соҳасидаги машҳур одамлар билан шахсий суҳбатлар ўтказарди. Бу суҳбатларда ҳаётнинг муҳим масалалари тўғрисида Моварауннаҳр ва Хоразмдан ташқари, Олтин ҳамда Оқ Ўрдаларни, Хуросон, Ҳиндистон, Эрон, Ироқ, Туркия, шунингдек, бутун Ғарб – Мағрибни ўз ичига олган подшоҳликка оид ишлар ҳақида гап борарди (*Зафарнома, 288-бет*).

Яна бир жиҳат: Темур олимлар ва руҳонийларнинг мажлисини чақириб, унда одатдагидек нутқ сўзлаган, мамлакатни, фуқароларни бошқаришда, турли хил иншоотлар ва жамоат бинолари қуришда унга олимлар, фузалолар ўз маслаҳатлари билан кўмаклашишларини сўраган.

Темур «**Қонунлар**»ининг Н. П. Остроумов томонидан нашр этирилган русча таржимасига Лянглэнинг французча варианты асос қилиб олингандир.

Мазкур китобнинг муқаддимасида Л. Лянглэнинг Темур ҳақидаги фикри келтирилади.

Темур кун бўйи бўлган жанглардан чарчаб, тўшакда ётганда унинг чодирига қўл-оёқлари боғланган Боязидни олиб келишади. Кутилмаганда Боязидни кўриб ҳаяжонга тушган ғолиб Темур ўзини кўз ёшидан тутиб қололмайди: Боязиднинг олдига пешвоз чиқиб, уни кишандан бўшатишларини буюради ва қабулхонасига олиб киради.

Шунда, Темур ўз маҳбусини ёнига ўтиргизиб, унга дейди: Боязид Бахтсизлигингиз учун ўзингизни айбланг: бу – ўзингиз эккан дарахтнинг тиканлари. Мен сизнинг олдингизга енгилгина шарт қўйган эдим: Сизнинг рад жавобингиз мени сизга қарши ўзим ҳеч ҳам хоҳламаган ҳаракатини қилишга мажбур этди. Мен сизга зарар келтиришни истамагандимгина эмас, балки сизнинг душманларингизга қарши урушишингизга ёрдам беришни ҳам ният қилган эдим. Ўжарлигингиз ҳамма ишни йўққа чиқарди. Аттанг! Агар ютуқ сиз томонда бўлганда эди, менга ва қўшинингиз қандай муомила қилишингизни биламан. Шундай бўлса ҳам, хотиржам бўлиб, кўнглингиздаги даҳшатни чиқариб ташланг: мен ҳаётингизни сақлаб қолиш билан ўз ғалабам учун фалакка таҳсин-ташақкур айтмоқчиман.

Шу сўзлардан кейин у ўз қароргоҳи олдида Боязидга чодир қуриб беришларини буюрди ва ўзининг машҳур маҳбусга бахтсиз одамларга кўрсатиладиган ҳамма иззат-ҳурматни бажо келтирди.

Хуллас, Амир Темур ўрта асрнинг атоқли давлат ва ҳарбий арбобларидан эди. Унинг муфассал тарихини ўқиган киши бу фикрнинг ҳаққонийлигига қаноат ҳосил қилади. Унинг жамиятга, ижтимоий-сиёсий ҳаётга қарши, бирлашган қудратли феодал давлатининг сиёсий ва ахлоқий жиҳатлари ифодаланган.